

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Význam sociálního pracovníka při pomoci v hmotné nouzi

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
PaedDr. Libuše Mazánková, Dr.

Vypracovala:
Bohumila Brhlíková, DiS.

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Význam sociálního pracovníka při pomoci v hmotné nouzi“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

Brno 13. dubna 2011

.....
Bohumila Brhlíková, DiS.

Poděkování

Děkuji paní PaedDr. Libuši Mazánkové, Dr. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Dále děkuji své rodině za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytla a které si velmi vážím.

.....
Bohumila Brhlíková, DiS.

OBSAH

Úvod	2
1. Hmotná nouze	4
1.1 Zákon č. 111/2006 SB., o pomoci v hmotné nouzi	5
1.2 Osoby v hmotné nouzi	7
1.3 Nezaměstnaní jako specifická skupina osob v hmotné nouzi a jejich charakteristika	9
2. Důsledky nezaměstnanosti	13
2.1 Ekonomické důsledky	13
2.2 Sociální důsledky	14
2.3 Životní strategie nezaměstnaných	25
3. Principy sociální práce s nezaměstnanými	32
3.1 Sociální práce	32
3.2 Práce s nezaměstnanými osobami pobírající dávky v hmotné nouzi	33
3.3 Role sociálního pracovníka	37
Závěr	41
Resumé	44
Anotace	46
Seznam použité literatury	47

Úvod

Listina základních práv a svobod přiznává každému, kdo je v hmotné nouzi právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek, kterými se pro účely pomoci v hmotné nouzi rozumí základní podmínky biologické, psychické a sociální. Protože pomoc v hmotné nouzi se převážně dotýká skupiny osob, které jsou obtížně umístitelné na trhu práce, chci poukázat na to, že nezaměstnanost a problematika s ní související je jev, který bude v naší společnosti po dobu lidské existence.

Ve své práci chci přiblížit podstatu nového systému poskytování sociální pomoci v našem státě. Většina lidí v naší společnosti si myslí, že pomoc znamená automaticky nárok na peněžitou dávku nebo jiné věcné plnění, ale málokdo umí ocenit, že mnohdy je pro člověka důležitější odborná pomoc v podobě poradenství. A právě toto poskytování je prováděno příslušným sociálním pracovníkem, který musí v rámci své profese umět využít svých znalostí a dovedností k tomu, aby podal klientovi informace v dostatečné míře, aby bylo dosaženo ať jen zmírnění, zabránění nebo odstranění problému, s kterým klient za pracovníkem přichází.

Jak je známo, jakákoliv ztráta či nečekaná událost v životě člověka působí jako určitý stresor. Člověk prochází při řešení svého problému různorodými fázemi. Jedinec vyhledává pomoc druhých a dostává se do interakce s jinými subjekty. V našem případě osoby nacházející se v hmotné nouzi jsou v interakci se sociálním pracovníkem, který zastává určitou roli při řešení problémů klienta.

Cílem mé bakalářské práce je popsat ve stručnosti pomoc v hmotné nouzi jako systém sociální ochrany obyvatel České republiky a poukázat na důležitost sociálního pracovníka, který vykonává sociální práci s osobami, které ztratily zaměstnání.

Toto téma, jsem si zvolila, protože obor sociální práce jsem studovala z důvodu, že mě zajímala nejen teorie sociální práce, ale proto, že jsem chtěla v tomto oboru jako sociální pracovnice i pracovat a setkávat se tak s lidmi, kteří se aktuálně nacházejí ve velmi těžké a mnohdy velmi důležité životní situaci. Proto se chci ve své práci zaměřit na vybrané aspekty a základní pojmy, které podle mého názoru souvisí s poskytováním pomoci v hmotné nouzi.

Aby bylo jasné co se konkrétně týká celkového systému pomoci v hmotné nouzi, po formální stránce bude tato práce členěna na tři hlavní kapitoly.

První kapitola je věnována hmotné nouzi jako takové, respektive zákonu a specifickým osobám a jejich charakteristice. Vycházím z teoretických poznatků zákona a odborné literatury, která se touto problematikou zabývá.

Druhá kapitola práce se zaměřuje na ekonomické a sociální důsledky plynoucí ze situace, ve které se osoby nacházejí a jsou zde uvedeny kazuistiky příkladů z mé praxe. Dále jsou zde zmíněny životní strategie osob bez zaměstnání, jejich typologie a model konceptu stresu při nezaměstnanosti.

Poslední kapitola nastiňuje princip sociální práce a práci sociálního pracovníka pracujícího při pomoci v hmotné nouzi, kde poukazují na jeho roli, kterou zastává při výkonu své profese.

V závěru práce shrnuji teoretické i praktické poznatky týkající se stanoveného cíle mé bakalářské práce.

Chtěla bych, aby má práce přinesla potřebné poznatky těm, které zajímá problematika nezaměstnaných a posloužila tak možné laické veřejnosti přiblížit zákon o pomoci v hmotné nouzi a práci sociálního pracovníka v této oblasti. Velkým obohacením pro mě je osobní výkon profese sociálního pracovníka, kterou vykonávám jako referentka na úřadu městské části města Brna.

1 Hmotná nouze

Za stav hmotné nouze, který je podmínkou pro nárok na poskytnutí dávek při pomoci v hmotné nouzi jsou zákonem o pomoci v hmotné nouzi označeny dvě situace.

Jak uvádí (Břeská, Vránová 2008, s. 35) první situace je taková, že příjem posuzované osoby a příjem osob s ní společně posuzovaných po odečtení přiměřených nákladů na bydlení nedosahuje částky živobytí a ani tato osoba, ani žádná z osob společně posuzovaných si nemohou tento příjem zvýšit. Důvody neschopnosti zvýšit si příjem vlastním přičiněním mohou být různé. Současně musí tento stav znamenat, že zabezpečení základních životních podmínek těchto osob je uvedenou situací vážně ohroženo.

Druhou situací, kterou uvádí (Břeská, Vránová, 2008, s. 36) je taková, že příjem posuzované osoby a příjem osob s ní společně posuzovaných dosahuje sám nebo spolu s příspěvkem na živobytí částek živobytí, ale nepostačuje k zabezpečení odůvodněných nákladů na bydlení a na služby s bydlením bezprostředně spojené.

Podle Tomeše (1996, lze nalézt na www.monumenttotransformation.org) jde o situace, v nichž se nachází osoba, jejíž základní životní podmínky nejsou zabezpečeny dostatečnými příjmy a nemůže si vlastním přičiněním nebo za pomoci svých blízkých tyto podmínky nebo prostředky na jejich vytvoření zajistit. Do této situace se člověk může dostat v důsledku ztráty nebo snížení příjmu pro nemoc, invaliditu nebo stáří. Osoba v nouzi tak nemá možnost disponovat s majetkem, jehož prodejem, pronájmem či jiným využitím by mohl získat prostředky k zajištění svých potřeb.

Stav nouze nastává pod společensky uznanou hranicí příjmu, což je životní minimum, které se zpravidla stanovuje podle dané právní normy.

Institut životního minima

Je třeba podotknout, že pro účely posuzování stavu hmotné nouze má tento institut významnou úlohu při stanovení nároku a výše dávky, kdy se vychází z příjmů a sociálních a majetkových poměrů osoby, která žádá o dávku, a dále pak taktéž z příjmů a sociálních

a majetkových poměrů dalších osob, které budou společně posuzováni. Okruh těchto společně posuzovaných osob se posuzuje podle zákona č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu v platném znění.

Částky živobytí za měsíc

• Jednotlivec	3 126 Kč.
• Osoba posuzována jako 1. v pořadí	2 880 Kč.
• Osoba posuzována jako 2. nebo další v pořadí	
• Osoba od 15 let věku, která není nezaopatřeným dítětem	2 600 Kč.
• Osoba od 15 – 26 let věku, která je nezaopatřená	2 250 Kč.
• Osoba od 6 – 15 let věku, která je nezaopatřená	1 960 Kč.
• Osoba do 6 let věku	1 600 Kč.

1. 1 Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

Dnem 1. 1. 2007 došlo k zásadní změně v právní úpravě systému sociální péče. Tato úprava vycházela ze zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů, který stanovil, že sociální péčí stát zajišťoval pomoc občanům, kteří nebyli schopni se zabezpečit z příjmů z výdělečné činnosti nebo z dávek nemocenského nebo důchodového pojištění a dále občanům, kteří potřebovali pomoc z důvodu věku, zdravotního stavu nebo kteří bez pomoci společnosti nemohli překonat obtížnou životní situaci.

Tato péče se členila na systém dávek a sociálních služeb. Dávky sociální péče se členily na určité okruhy, a to určené rodinám s dětmi, zdravotně postiženým, starým a společensky nepřizpůsobeným občanům. Právní úpravu upravovaly původně prováděcí předpisy k zákonu o sociálním zabezpečení a republikové vyhlášky.

Významnou změnu přineslo v roce 1991 přijetí zákona o životním minimu a zákona o sociální potřebnosti. Na základě těchto zákonů byla přijata v témže roce nová vyhláška č. 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení.

Protože zákon č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti v platném znění neřešil poskytování dávek komplexně a právní úprava byla roztržitá a neexistovala tak právní regulace týkající se oblasti sociálních služeb, kde v posledních letech došlo k dynamickému rozvoji, byl přijat nový zákon, který znamená průlom v dosavadním systému sociální péče.

Jde o zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi v platném znění (dále jen Zákon), který dle §1 upravuje poskytování pomoci k zajištění základních životních podmínek fyzickým osobám, které se nacházejí v hmotné nouzi, prostřednictvím dávek v hmotné nouzi a dále poukazuje na to, že každý má nárok na základní sociální poradenství vedoucí k řešení hmotné nouze nebo jejímu předcházení.

Základní dávky pomoci v hmotné nouzi

- **Příspěvek na živobytí.**
- **Doplatek na bydlení.**
- **Mimořádná okamžitá pomoc (dále jen MOP).**
 - MOP z důvodu ohrožení zdraví.
 - MOP z důvodu vážné mimořádné události.
 - MOP k úhradě jednorázového výdaje.
 - MOP na úhradu nákladů spojených s pořízením nezbytných základních předmětů dlouhodobé spotřeby a na základní vybavení domácnosti a odůvodněných nákladů souvisejících se vzděláním nebo zájmovou činností nezaopatřeného dítěte.
 - MOP pro osobu, která nespĺňuje podmínky pro vznik nároku na příspěvek na živobytí, avšak daném čase, s ohledem na neuspokojivé sociální zázemí a nedostatek finančních prostředků nemůže úspěšně řešit svoji situaci a je ohrožena sociálním vyloučením.

1. 2 Osoby v hmotné nouzi

Aby osoba žádající o dávku byla uznaná jako osoba v hmotné nouzi, musí splňovat zákonem stanovené podmínky. Musí tedy podle §5 Zákona obecně jít o:

- osobu, která je hlášena na území ČR k trvalému pobytu nebo která má na území ČR trvalý pobyt podle zvláštního právního předpisu,
- osobu, které byl udělen azyl nebo doplňková ochrana podle zvláštního právního předpisu,
- cizince bez trvalého pobytu na území ČR, kterému tato práva zaručuje mezinárodní smlouva,
- občana členského státu EU, pokud je hlášen na území ČR k pobytu po dobu delší než 3 měsíce, nevyplyvá-li mu nárok na sociální výhody z přímo použitelného předpisu Evropských společenství,
- cizince, který je držitelem povolení k trvalému pobytu s přiznaným právním postavením dlouhodobě pobývajícího rezidenta Evropského společenství na území jiného členského státu EU, a jeho rodinný příslušník, pokud bylo vydáno povolení k dlouhodobému pobytu na území ČR podle zvláštního právního předpisu.

Konkrétní postavení osob považující se za osoby v hmotné nouzi popisují (Břeská, Vránová, 2008). Jde především o osoby s nedostatečnými příjmy, nesplňující Zákonem stanovené podmínky, tedy nemající snahu zvýšit si příjem vlastním přičiněním a pak jde také o osoby, které se ocitly ve složité situaci. Takovou situací se rozumí např: postižení živelní pohromou, ale i též potřeba zakoupení základního vybavení domácnosti, atd.

Další skupinou osob považovaných za osoby v hmotné nouzi jsou ty, které podmínky pro uznání za osobu v hmotné nouzi nesplňují, ale hrozí jim s ohledem na nedostatek finančních prostředků vážná újma na zdraví. Pomoc je poskytnuta v nezbytném rozsahu a touto právní úpravou dochází k zajištění práva na pomoc ve smyslu Listiny základních práv a svobod a rovněž k zajištění práva na pomoc ve smyslu Evropské sociální charty.

Za osoby v hmotné nouzi lze považovat i osoby, které nemají dostatečné prostředky k úhradě nezbytného jednorázového výdaje. Zákon uvádí výdaje spojené s úhradou správního

poplatku při prokázání ztráty osobních dokladů, při vydávání duplikátu rodného listu, s úhradou jízdného v případě ztráty finančních prostředků a k jakémukoliv jinému výdaji obdobné povahy.

Dále výše jmenované autorky popisují skupinu osob, které lze považovat za osoby v hmotné nouzi a to ty, které mají neuspokojivé sociální zázemí a nedostatek finančních prostředků a jsou ohroženy sociálním vyloučením. Tyto osoby potřebují nejen nezbytnou finanční pomoc, ale zejména pomoc sociálního pracovníka k překonání jejich nepříznivé sociální situace.

Jde zejména o osoby které:

- byly propuštěny z výkonu vazby nebo trestu odnětí svobody,
- byly propuštěny po ukončení léčby chorobných závislostí ze zdravotnického zařízení určeného pro tento druh léčby,
- byly propuštěny ze školského zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy
- jsou osobami bez přístřeší,
- jsou osobami, jejichž práva a zájmy jsou ohroženy trestnou činností jiné osoby.

Jak již bylo řečeno, osoby v hmotné nouzi se společně posuzují podle zákona o životním a existenčním minimu, není – li stanoveno jinak. V praxi tato situace vypadá následovně, kdy sociální pracovník posuzuje okruh:

- rodičů a nezletilého nezaopatřeného dítěte,
- manželů,
- rodičů a nezletilých dětí, které nejsou nezaopatřené,
- rodičů a zletilých dětí, pokud užívají společně byt a nejsou posuzovány s jinými osobami jako manželé nebo jiné osoby,
- jiných osob, které společně užívají byt, s výjimkou osob, které písemně prohlásí, že spolu trvale nežijí a neuhrazují náklady na své potřeby.

1.3 Nezaměstnaní jako specifická skupina osob v hmotné nouzi a jejich charakteristika

V předcházející kapitole jsem uvedla osoby, které jsou dle Zákona považovány za osoby v hmotné nouzi s nárokem na pomoc v jejich tíživé životní a sociální situaci. Již v úvodu své práce jsem se zmínila o profesi, kterou vykonávám, proto považuji za důležité přiblížit konkrétní skupinu osob, s kterými pracuji, a daná problematika se jich dotýká.

Ve většině případech, přichází na sociální odbor žádat o dávky při pomoci v hmotné nouzi osoby v evidenci úřadu práce jako osoby ucházející se o zaměstnání, což je i jedna z podmínek stanovená Zákonem. Po dobu pěti nebo jedenácti měsíců dle výše věku je těmto uchazečům vyplácena podpora v nezaměstnanosti a to tehdy, pokud za poslední tři roky mají odpracovaný alespoň jeden rok. V jiných případech nárok na podporu nevzniká a jsou odkázáni na orgán pomoci v hmotné nouzi, kde žádají o již zmiňované dávky.

Systém pomoci v hmotné nouzi provádějí pověřené obecní úřady nebo úřady s rozšířenou působností. Dále za orgány pomoci v hmotné nouzi jsou považovány krajské úřady a Ministerstvo práce a sociálních věcí. Zákon uvádí, že výkon působnosti stanovený pověřením obecních úřadů, úřadů obcí s rozšířenou působností a krajským úřadům je výkonem přenesené působnosti, tedy jde o působnost státem přenesenou na tyto orgány (Břeská, Vránová, 2008).

Dlouhodobě nezaměstnaný

Za dlouhodobě nezaměstnaného je považován uchazeč, u kterého délka nezaměstnanosti přesáhla 6 měsíců (v zemích EU déle než 1 rok). U dlouhodobě nezaměstnaného je známo, že se ztrácejí pracovní zkušenosti a pracovní návyky. Pravděpodobnost, že se pro tyto osoby najde vhodné zaměstnání, se snižuje růstem různých handicapů a délkou nezaměstnanosti (Halásková, 2001).

Nezaměstnanost dlouhodobá

Jde o přetrvávající nezaměstnanost, kdy jedinec nemůže získat zaměstnání a zůstává proto nezaměstnaným déle než 1 rok (někdy se uvádí doba delší než 2 roky). Je charakteristická pro určité skupiny a vytváří specifické problémy jak pro nezaměstnané osoby, tak i pro společnost. Dlouhodobá nezaměstnanost se tak stala novým trendem, a to zejména tím, že roste při poklesu celkové nezaměstnanosti (Mareš, 2002).

Jak uvádí Mareš (2002, s. 16) „*nezaměstnanost je arbitrární a subjektivní pojem, který lze jen obtížně přesně měřit*“. Přesto se nalézá při vymezování nezaměstnanosti obecná shoda, že jde o aktuální počet osob:

1. schopných práce (věkem, zdravotním stavem, ale i osobní situací),
2. chtějící a hledající zaměstnání nyní a aktuálně,
3. ale přes svou snahu jsou bez zaměstnání.

Negativní definice nezaměstnanosti podle Mareše (2002, s. 17) nastiňuje předpoklad, že je „*nenormálním stavem oproti normálnímu trvalému regulárnímu zaměstnání*“.

Podle autorů (Buchtová, 2002 a Mareš, 2002) vede dlouhodobá nezaměstnanost k poklesu sebevědomí a sebeúcty takto postižených osob, k úzkosti a depresím, k izolaci, ke ztrátě sociálních kontaktů, k ztrátě statusu a prestiže, k destrukci struktury času každodennosti a k dalším negativním dopadům na jejich osobní situaci a na jejich rodinu.

Řada nezaměstnaných osob pocítuje nahromadění nevýhod – od těch, které na ně dopadají na trhu práce, až po ty, které se týkají jejich života a životních šancí. (Mareš, Sirovátka, Vyhlídal, 2002)

Dlouhodobá nezaměstnanost podle Mareše (2002) tak:

1. Ničí pracovní etiku nezaměstnaných a motivaci hledat dále své místo na trhu práce, což nakonec vede k definitivnímu vyloučení z tohoto trhu.
2. Devastuje lidský kapitál uchazečů o zaměstnání tím, že jim neumožňuje udržovat, natož vylepšovat své pracovní dovednosti, kvalifikaci a pracovní návyky.

3. Stigmatizuje nezaměstnané a budí vůči nim nedůvěru potencionálních zaměstnavatelů, kteří mohou instinktivně chápat, že tyto osoby jsou tak dlouho bez práce v důsledku nějakých jejich osobních problémových charakteristik.
4. Představuje krizi identity člověka ve světě, kterou je organizován na principu placené práce, z níž se odvozuje i jeho postavení a význam.

Na základě těchto tvrzení autorů se přikláním k dané teorii. Z mé dosavadní praxe bych krátce nastínila životní a sociální situaci klienta přicházejícího na sociální odbor s žádostí o pomoc.

Jde o muže ve věku 54 let. Na otázku s čím mu mohu jako pracovník sociálního odboru pomoci, je mi sděleno, že je bez finančních prostředků. Protože mluví se sklopenou hlavou ke stolu a nefunguje oční komunikace, snažím se odlehčit situaci a táži se ho na osobní údaje a na poslední zaměstnání. Zjišťuji, že před rokem ztratil zaměstnání.

Pracoval jako prodavač – skladník ve firmě soukromého majitele. Je rozvedený již čtyři roky. Má dvacetiletého syna, který mu byl svěřen do výchovy. Syn je vyučen jako autozámečnick. Pracoval nárazově jako brigádník v autoservisu, ale momentálně je bez zaměstnání taktéž. Klient se staral jak o výchovu syna, tak o samotný chod domácnosti. Na dotaz zda mu pracovnice úřadu práce nabídla nějaké zaměstnání, odpověděl, že tam se s ním nikdo na toto téma nebavil.

Muž jevil známky nervozity. Poklepal nohou, mačkal potvrzení o evidenci z úřadu práce a mluvil jen, když byl dotazován. Bylo složité získat od něj podrobnější informace. Na první schůzce mu tedy byly předány potřebné formuláře k podání žádosti o dávky při pomoci v hmotné nouzi a sděleny podmínky, za kterých se dávky pobírají. Domluvila se návštěva domácnosti.

Při návštěvě byla komunikace lehčí, zřejmě z důvodu, že klient byl v prostředí, které znal, a bylo mu blízké. V domácnosti bylo zjištěno, že žadatel o dávku není od rozvodu se svou bývalou manželkou s nikým v kontaktu. Jeho blízká rodina žije v západních Čechách, kontakt s nimi je velmi malý. Nemá žádné zájmy. Pouze se zdržuje doma, kdy čas tráví četbou inzertních novin za účelem najít si nové, pro něj vhodné zaměstnání.

Prošel již několik výběrových řízení. Vzhledem k tomu, že jinou profesí nedělal, nemá žádné zkušenosti s prací v jiném oboru. Svěřuje se, že pociťuje selhání při každém nezdařeném pohovoru či výběrovém řízení. Za svoji prohru považuje i zdravotní handicap a

poukazuje, že má problémy s cukrovkou a s dutinou ústní. Začaly mu vypadávat zuby. To, že doposud ještě nikde neuspěl při výběrovém řízení, přisuzuje tomu, že většina potencionálních zaměstnavatelů dává přednost uchazeči, který na první dojem vypadá lépe, tedy haló efektu. Proto klient přisuzuje sobě mnoho nedostatků a pocituje nevýhodu uplatnění se na trhu práce.

O lidech, kteří ztratili své zaměstnání, kolují různé názory. Od politování, že nemají štěstí až po zatracení, že jsou líní a práci se vyhýbají. A jaká je skutečnost? Z rozhovorů se svými klienty a z dosavadní zkušenosti jsem došla k závěru, že nezaměstnanost u osob v hmotné nouzi nespočívá pouze v úrovni dosaženého vzdělání. Ale ve většině případech je důležitým determinantem praxe. V evidenci se nachází plno vysokoškolsky vzdělaných lidí a mnoho se z nich do vzdělává a zvyšuje si svou kvalifikační úroveň, přesto se nacházejí dlouhodobě na dávkách z důvodu, že nemohou najít vhodné zaměstnání.

Vysvětlení můžeme vidět, že ač má člověk jakoukoliv úroveň vzdělání, rozhoduje doba, po kterou pracoval a ve které získal určité zkušenosti. Proto si trůfám tvrdit, že velmi důležitým determinantem pro nalezení si vhodného zaměstnání je praxe.

2 Důsledky nezaměstnanosti

Již samotné riziko ztráty zaměstnání představuje chronický stresor negativně působící na psychiku jedince. Dlouhodobá nezaměstnanost má nepříznivý vliv na duševní, ale i tělesné zdraví člověka. Snižuje jeho předpoklady pro úspěšné zapojení se na pracovní trh. Mnozí autoři jako např. Halásková, Krebs, Mareš, Matoušek, Paulík, atd. dělí důsledky do dvou základních skupin.

2.1 Ekonomické důsledky

Dlouhodobá nezaměstnanost s sebou pro jedince, ale i jeho rodinu, nese snížení životní úrovně, růst napětí v rodině a v ostatních mezilidských vztazích, depresi, ztrátu motivace, pocit bezmocnosti. Nese s sebou ale také následky, jež pociťuje společnost – nároky na státní rozpočet, nárůst sociálně patologických jevů, nestabilitu společnosti (Mareš, 2002).

„Ekonomické důsledky jsou spojeny s tím, že ekonomika nevyrábí tolik produkce, kolik je schopna vyrábět. Dochází k mrhání společenské práce živé i zvěčnělé. Hrubý národní produkt (dále jen HNP) je svou úrovní pod hodnotou potencionálního HNP. Ztráty lze ekonomicky vyčíslit jako náklady stagnace (rozdíl mezi skutečným HNP a potencionálním HNP). Propad HNP ovlivňuje nejen možnosti rozvoje ekonomiky, ale i možnosti sociálních transferů“ (Halásková, 2001, s. 19).

„Určité meze“ se vyjadřují přirozenou mírou nezaměstnanosti. Její výše se v každé ekonomice odvíjí od různých, pro ni specifických faktorů na trhu práce. Jedná se především o možnost vytváření nových pracovních míst, mobilitu pracovníků, adaptabilitu pracovníků spojenou s úrovní vzdělání, rekvalifikaci, motivaci k přijímání nových pracovních míst, délku trvání nezaměstnanosti.

Jak již bylo řečeno výše, ekonomické hledisko spočívá v tom, že ekonomika neprodukuje tolik, kolik je schopna. To se projevuje podle Buchtové (2002) vznikem, zánikem a omezením výroby a činnosti v různých oblastech. Tím dochází i k úbytku pracovních míst. Pokud se nezaměstnanost pohybuje v „určitých mezích“, je spojena s mobilitou pracovní síly

a jako taková může přispět k tomu, že část pracovních sil se přizpůsobí technologickým změnám tzn. bude se rekvalifikovat, hledat nové zaměstnání, stěhovat se za prací atd.

Podle Mareše (2002) je dlouhodobá nezaměstnanost zaručenou vstupenkou do světa chudoby a nouze. Příjem z podpor jen stěží pokrývá základní potřeby rodin a uvádí je do dluhů. Čím déle člověk zůstává bez zaměstnání, tím je jeho finanční a existenční situace tíživější. I Hora a Žižlavský (2009) uvádějí, že malá schopnost domácností vycházet s příjmem je jedním z nejdůležitějších problémů souvisejících s nezaměstnaností. Podle Mareše (2002) mít zaměstnání ale ještě neznamená být finančně za vodou. Významnou část chudých tvoří například špatně placení pracovníci, kteří mají početnou rodinu. Hora a Žižlavský (2009) dokonce uvádějí, že mezi chudými osobami tvoří zaměstnané domácnosti více než polovinu.

2.2 Sociální důsledky

Sociální důsledky nezaměstnanosti jsou spojovány se sociální situací, chováním a postojem nezaměstnaného jedince ke společenskému životu. Jsou rozmanité jak rozsahem, tak dosahem, protože nezaměstnanost sama o sobě je různého charakteru a je jedincem i různě pociťována a prožívána. Tyto problémy se odvíjejí od typu nezaměstnanosti, v které se jedinec ocitl. Někdy se za ní skrývají lidské tragédie, jindy je doprovázena většími či menšími negativními následky, projevené v různých oblastech života člověka (Krebs, 2007).

Podle Matouška (2005, s. 304) *„ztráta zaměstnání je vždy spojena se změnou sociálního statusu, životní úrovně i sociální role nezaměstnaného. Rovněž hrozí nebezpečí jeho sociální izolace či sociálního selhání, přičemž všechny tyto sociální důsledky nezaměstnanosti postihují i sociální okolí nezaměstnaného – tedy i jeho rodinu“*.

Sociální důsledky jsou mezi sebou úzce propojeny a propojovány, proto uvedu krátký výčet sociálních důsledků, které považuji za nejvýznamnější a o kterých se zmiňuje široké spektrum autorů jako je např. Buchtová, Halásková, Krebs, Mareš, atd.

K nejvýznamnějším důsledkům ze sociálního pohledu se řadí:

- vliv na životní úroveň,
- vliv na změnu vnímání času,
- vliv na rodinu,
- vliv na fyzické a psychické zdraví,
- sociální izolace.

Obr. 1 Grafické znázornění působení změny v životě nezaměstnaného a vztah sociálního pracovníka.

Na výše znázorněném obrázku jsem se pokusila o grafické znázornění působení jednotlivých sociálních důsledků, které ovlivňují životní situaci nezaměstnaného v době evidence na úřadu práce a současně v době pobírání dávek hmotné nouze. Za povšimnutí stojí znázornění sociálního pracovníka, který v rámci své profese působí na klienta v jeho tíživé situaci a jeho možnosti intervence.

Podrobnější popis vztahů, které jsem zde znázornila jsou popsány v následujícím textu práce.

Vliv na životní úroveň

Vliv na životní úroveň je spojen se ztrátou pracovního příjmu. Žít pouze z podpory v nezaměstnanosti či jen z dávek pomoci v hmotné nouzi přináší nezaměstnanému a jeho rodině velké snížení životní úrovně. Podle Krebse (2007) nízký životní standart není ale vázán pouze na nezaměstnanost. Ne všichni nezaměstnaní žijí v bídě a ne všichni chudí jsou nezaměstnaní. Finanční potíže osob žijících ze sociálních dávek jsou však téměř vždy značné.

Podle Mareše (2002) se dlouhodobá nezaměstnanost jeví jako vstupenka do světa chudoby a nouze. Příjmy pouze ze sociálních dávek stěží pokryjí základní potřeby rodin a uvádí tyto rodiny do dluhů. Čím déle zůstává člověk nezaměstnaný, tím je finanční situace jeho rodiny horší. Dlouhodobá nezaměstnanost vyžaduje vyšší náklady na začlenění nezaměstnaného znovu do pracovního procesu než zprostředkování práce osobám, pro které je nezaměstnanost jen krátkou životní epizodou.

Dlouhodobou nezaměstnanost ovlivňuje řada činitelů. Mezi nejvýznamnější patří: nezáměr a diskriminace některých kategorií ze strany zaměstnavatelů, nezáměr o málo placená místa ze strany zaměstnanců, nedostatečná kvalifikace, málo zkušeností a malá sebedůvěra zaměstnanců, věk, aj.

Pro představu o tom, jak se sníží životní úroveň člověka a jeho rodiny v důsledku nezaměstnanosti, uvedu příklad výše příjmů zmíněného 54-letého muže a jeho syna v době, kdy oba měli příjem ze zaměstnání a následně v době, kdy o tyto příjmy přišli. Výše výdajů zahrnuje pouze náklady na bydlení a stravné. Ostatní výdaje na telefon a jiné věci běžné spotřeby nejsou zahrnuty.

Příjmy a výdaje v době zaměstnání:

Příjmy:

Mzda otce: 12 458 Kč

Mzda syna: 10 500 Kč

Celkem 22 958 Kč

Výdaje:

<i>Nájem:</i>	<i>6 744 Kč</i>
<i>Náklady na energie:</i>	<i>3 000 Kč</i>
<i><u>Náklady na stravu.</u></i>	<i><u>6 500 Kč</u></i>
<i>Celkem</i>	<i>16 244 Kč</i>

Z předcházejícího zobrazení je vidět, že životní úroveň domácnosti nebyla nijak poznamenána. Při výkonu zaměstnání obou členů rodiny zůstává na ostatní náklady spojené s běžnou spotřebou v domácnosti částka ve výši 6 714 Kč.

Příjmy a výdaje v době evidence při pobírání dávek pomoci v hmotné nouzi:

Příjmy:

<i>Dávka státní sociální podpory – příspěvek na bydlení:</i>	<i>3 856 Kč</i>
<i>Dávka příspěvek na živobytí:</i>	<i>5 480 Kč</i>
<i><u>Dávka doplatek na bydlení:</u></i>	<i><u>3 662 Kč</u></i>
<i>Celkem</i>	<i>12 998 Kč</i>

Výdaje:

<i>Nájem:</i>	<i>6 744 Kč</i>
<i>Náklady na energie:</i>	<i>3 000 Kč</i>
<i><u>Náklady na stravu:</u></i>	<i><u>5 480 Kč</u></i>
<i>Celkem</i>	<i>13 980 Kč</i>

Z výše uvedeného je patrné, jak výrazné změně dochází u nezaměstnaného v jeho životní úrovni při nečekané ztrátě zaměstnání. Při přechodu na sociální dávky se klient dostává pod hranici toho, co vydělával. Vycházím pouze ze základních nákladů, které je nutné uhradit, aby se klient nedostal do pasti chudoby. Na uvedeném příkladě je vidět, že dávka určená na živobytí, tedy na stravu pro dva jedince, je ve stejné výši jako částka odpovídající dávce – příspěvek na živobytí, což je výše určená dvěma členům v částce

životního minima. Rozdíl, který chybí domácnosti, činí 982 Kč. Proto již zde je patrné, že aby domácnost vyžila a nedostala se do dluhů, je nucena snížit náklady na stravu.

Na základě výše uvedeného lze říci, že hlavním problémem působícím na životní úroveň osob nacházejících se v hmotné nouzi je nedostatek finanční prostředků. Klient si nemůže dovolit dražší oblečení, o které by stál on i jeho syn a pocituje velkou omezenost v možnosti si vyjít do společnosti, jak býval dříve zvyklý.

Domnívám se, že změna životní úrovně dopadá stejně destruktivně jak na ženy, tak na muže. Pro ženy, stejně jako pro muže, je těžké smířit se ze ztrátou finanční samostatnosti a sociálního statusu.

Vliv na změnu vnímání času

Podle Haláskové (2001) stav bez zaměstnání u jedince narušuje jeho obvyklý denní režim, časovou strukturu dne a mění vnímání času. Čas pro nezaměstnané přestává být důležitý, ztrácí svůj obsah a často je naplňován nudou a pasivními nebo i společensky nežádoucími aktivitami (zabíjení času spánkem či neúčelným sledováním televize, kriminalita, alkoholismus, apod.). Narušení struktury dne je nebezpečné zvláště pro mladé absolventy škol, kteří časový režim s pracovními návyky nemají zažitý.

V naší kultuře je hodnota volného času daná možností odpočinku od práce. V nezaměstnanosti čas přestává hrát důležitou roli, postrádá smysl a je vyplňován pocitem nudy. Mnohé formy trávení volného času navíc vyžadují finance, kterých mají nezaměstnaní nedostatek. Postupně ztrácejí podněty k cílevědomé činnosti, vše se stává depresivním, nudným, prohlubuje se pasivita, mizí motivace k jakékoliv činnosti (Plesník, 2004).

Na tomto místě uvedu opět jako příklad 54-letého muže. I u něj a jeho syna se začaly projevovat změna vnímání času. Jak se svěřil, nic ho za poslední dobu nebavilo. Neměl chuť ráno vstávat a hledat si opět zaměstnání s tím, že tušil, že opětovně neuspěje u pohovoru. Dostávat se pravidelně na sociální odbor mu činilo také problémy. Pokud nebyla zaslána výzva k doložení potřebných dokladů a aktivit, aby mohla být dávka za patřičný měsíc zpracována, klient se sám iniciativně nedostavil.

Se synem moc nekomunikoval. Sdílel, že jen sedí u počítače a celý den nevychází ze svého pokoje. Komunikace mezi otcem a synem tak postupně vymizela. Syn se uzavřel do

sebe, otec ztratil motivaci se synem řešit jejich situaci. Prohloubila se pasivita, u klienta se začaly projevovat občasná deprese, s nimiž se začal léčit u odborného lékaře.

Po šesti měsících došlo u klienta ke zlomové situaci. Vzhledem k tomu, že klient je v evidenci sociálního odboru déle než 6 měsíců, nastává moment, kdy se stanovuje podmínka pobírání dávky v částce životního minima. Zákonem byl zřízen §18a, která ustanovuje podmínky institutu veřejné služby.

Veřejnou službou se rozumí pomoc obci v záležitostech, které jsou v jejím zájmu. Důležité je třeba podotknout, že za výkon veřejné služby se neposkytuje mzda. Klient v hmotné nouzi má možnost si tak zvýšit svůj příjem. Pokud vykoná veřejnou službu v rozsahu alespoň 20 hodin měsíčně, nedochází k poklesu částky živobytí na existenční minimum. Vykoná-li 30 hodin a více ve veřejné službě měsíčně, dávka se navyšuje.

Protože klientovi byla tato možnost nabídnuta a následně zprostředkována, došlo tak díky zavedení tohoto institutu k vyplnění jeho struktury času. Považuji tento institut jako silný motivační prvek, kdy hodnotím jako dopad na dlouhodobě nezaměstnaného pozitivní. Tento sice nemůže najít vhodné zaměstnání, ale dochází tak alespoň tímto způsobem k zachování pracovních návyků a uvědomění si struktury času.

Troufám si říci, že struktura času se po určité době mění. Běžné záležitosti osob v dlouhodobé evidenci na dávkách při pomoci v hmotné nouzi se stávají stereotypem. Klienti mají mnoho času a neví, jak s ním naložit. Pokud tento stav přetrvává déle, dochází k postupnému přechodu z aktivity na pasivitu. Výjimky spatřuji u klientů, kteří se snaží pravidelně pracovat, být stále aktivní ať už brigádně nebo výkonem veřejné služby.

V tomto se má skutečnost lišit od skutečností uváděných v literatuře. Jak tvrdí Mareš (2005) dny u nezaměstnaných se vlečou, nemají strukturu a po určité době nelze odlišit všední dny od víkendů. Čas přestává hrát důležitou roli a je vyplňován pocitem nudy. Pociťuji, že toto teoretické tvrzení se odlišuje od situace některých klientů v praxi, kdy byl zaveden Zákon, jež se snaží osoby motivovat k aktivnímu přístupu a vyplnit den smysluplnou činností.

Vliv na rodinu

Podle Haláskové (2001) rodinu jako sociální instituci ovlivňuje nezaměstnanost poklesem příjmů, ale i v mnoha jiných oblastech. Vede např. k narušení denních rodinných zvyklostí, mění pozice a autoritu nezaměstnaného v rodině, může rozbít partnerské vztahy, ovlivnit sňatečnost i porodnost, omezuje sociální kontakty rodiny, často i její výchovnou funkci. Rodina je nucena zavést úsporná opatření. Nejvýrazněji se to projevuje v rodinách s dětmi, kdy nezaměstnaným je muž. Napětí, které vzniká v rodině v důsledku nezaměstnanosti, může vést ke vzrůstajícím neshodám a nakonec až k rozpadu rodinných vztahů.

Vrátím-li se k životní situaci 54-letého muže a k jeho rodině, musím zmínit, že rozvod tohoto klienta nebyl zapříčiněn nezaměstnaností. Bývalá manželka odešla z domácnosti z důvodu, že si našla jiného partnera.

Vzhledem k tomu, že živitelem rodiny byl náš klient, nyní bez zaměstnání, došlo postupně v domácnosti k rodinným neshodám. Syn, jak už bylo řečeno, se uzavíral do svého pokoje. Neměl potřebu komunikovat se svým otcem. Stěžejní situací pro tuto domácnost bylo zjištění, že syn pro nespokojení s úřadem práce byl sankčně vyřazen z evidence uchazečů o zaměstnání.

Na základě tohoto zjištění dochází při posuzování na dávkách při pomoci v hmotné nouzi k vyloučení osoby na dobu 6 měsíců z okruhu společně posuzovaných osob pro nesplnění podmínek stanovených zákonem. U klienta tak došlo ke snížení dávky pomoci v hmotné nouzi, čímž se začaly prohlubovat problémy v domácnosti.

Další stěžejní situací bylo doznání klienta, že jeho syn má problémy s trestnou činností. Pro stalking mu bylo rozhodnutím soudu stanoven trest obecně prospěšných prací ve výši 200 hodin, který opomenul a ve stanoveném termínu neodpracoval. Proto u něj došlo k trestu odnětí svobody na 9 měsíců.

Ve vztahu otce a syna roste napětí. Otec těžce nese situaci, jak se syn zachoval, zároveň si ale uvědomuje i své chyby, kterých se dopustil v přístupu k synovi. Svěřuje se, že za syna platil zdravotní pojištění po dobu, co nebyl v evidenci úřadu práce. Dále uhradil nezaplacené faktury za synův mobilní telefon, jímž se dopouštěl vůči své bývalé přítelkyni stalkingu a dostal tak domácnost do dluhů.

Vliv na fyzické a psychické zdraví

Nezaměstnanost je pro většinu lidí vysoce traumatizující. Vyvolává v člověku pocity nepotřebnosti, neužitečnosti i neschopnosti, vede ke ztrátě sebedůvěry. Stres, který z nezaměstnanosti plyne, není často bez následků na zdraví jedince. Výsledky některých studií ukazují, že se změnou míry nezaměstnanosti se často mění i míra onemocnění imunitního, cévního a mozkového i kardiovaskulárního systému a rovněž míra psychických onemocnění a potíží (Krebs, 2007).

Buchtová (2002) uvádí, že více než polovina dlouhodobě nezaměstnaných udává subjektivní příznaky neurotických potíží – úzkost, vnitřní neklid, podrážděnost, bolesti hlavy, nespavost, zvýšená únava, žaludeční potíže. Uvedené neurotické potíže se vyskytovaly častěji u žen (60%), ale ve skupině nad 40 let byly častější u mužů (77%).

Podle Plesníka (2004) vztah mezi nezaměstnaností a zdravotním stavem (objektivně posuzovaným) je ovlivněn několika faktory:

- Zaměstnaní méně navštěvují lékaře, protože se bojí o své pracovní místo, a také nechtějí přijít o plnou mzdu, kterou nemocenské dávky kompenzují jen částečně.
- Lékaři přiznávají nemoc spíše lidem bez zaměstnání než lidem zaměstnaným. Nezaměstnaných bývá tak více uznaných než odpovídá skutečnosti.
- Nezaměstnanost chápaná jako stresor vede k různým fyziologickým reakcím, které vyvolávají psychosomatické poruchy.
- Nadměrné požívání nikotinu, alkoholu a drog během doby nezaměstnanosti.
- Vzrůstající vliv finanční nouze (jednotvárná strava) a problémy v partnerství.

Použiji-li opět životní příběh již několikrát zmiňovaného klienta, i u něj se projeví pocity ztráty sebedůvěry, nejistoty a i pocit neschopnosti být někdy zaměstnaný. Z hlediska zdravotního docházel do ambulance psychiatra, který mu pomáhal zpracovávat neurotické potíže a nekontrolovatelné stavy depresí. Přestože měl glykemické výkyvy, snažil se pracovat na veřejné službě a stále aktivně hledat zaměstnání.

V jiných případech klientů se musím skutečně přiklonit k tvrzení autora Plesníka, že podstatně více klientů je praktickým lékařem uznáno za pracovně neschopné. Musím podotknout, že se jedná převážně o klienty, kteří jsou uznáni posudkovým lékařem úřadu práce za částečně invalidní. V těchto případech se klient ocitá v situaci, kdy je povinen ze Zákona předkládat potvrzení prokazující zvýšení příjmu vlastním přičiněním a po době delší jak 6 měsíců nastoupit na výkon veřejné služby, aby dávka neklesla na existenční minimum.

Vzhledem k tomu, že klienti ve skutečnosti trpí zdravotními potížemi natolik, že výkon veřejné služby jim činí problémy a stanovený počet hodin nejsou schopni odpracovat, dochází ze strany praktických lékařů k potvrzení, že jejich stav odpovídá pracovní neschopnosti.

Tuto situaci bych ráda přiblížila na příběhu klientky, která se nachází v evidenci sociálního odboru již dva roky. Klientka, 43-letá žena dříve pracovala jako uklízečka u soukromého majitele. Poté co přišla o práci, docházelo v domácnosti k trvalým finančním neshodám a odlišnosti názorů, což bylo důvodem rozpadu manželství. Nezletilá 15-letá dcera byla svěřena do výchovy otce, proto dle zákona o rodině má matka vyživovací povinnost na dceru. Žena je poživatelkou částečného invalidního důchodu s měsíční výší 3 260 Kč. Výživné na dceru bylo stanoveno dohodou ve výši 1 500 Kč. Během rozvodového řízení procházela klientka stresem a depresemi. Taktéž docházela k psychiatrovi a neurologovi. Postupem času se u ní začaly objevovat problémy s klouby. Na ortopedii jí byla zjištěna Bechtěrevova choroba, což je dlouhodobé zánětlivé onemocnění. Postihuje v první řadě kloub mezi křížovou kostí a pávní, a klouby páteře (Marada, 2007, lze nalézt na www.ordinace.cz). Žena má velké bolesti páteře a při většině návštěv na sociálním odboru není schopna se usadit na židli.

Klientce jsou vypláceny dávky pomoci v hmotné nouzi k jejímu částečnému invalidnímu důchodu ve výši 914 Kč na živobytí a 3691 Kč na bydlení. Podle zdravotnických norem, lékaři osobám v evidenci úřadu práce nevystavují pracovní neschopnost. V případě Zákona je třeba doložit pracovní neschopnost klienta, aby žena mohla pobírat dávky a byla tak posuzována jako osoba v hmotné nouzi. Kdyby klientka nebyla lékařem takto uznaná, byla by z evidence hmotné nouze vyřazena, protože částka pobírajícího důchodu přesahuje částku existenčního minima, což je částka 2 020 Kč.

Nelze popřít, že ztráta pracovní a životní jistoty postihuje celou psychiku člověka. Osoby přicházející na sociální odbor z důvodu ztráty zaměstnání a nacházející se v hmotné

nouzi jsou více deprimovaní a mají méně sebevědomí. Ztrácejí sebedůvěru, bývají úzkostliví, neurotičtější, mají snížené sebevědomí a sebeúctu a trpí poruchami spánku.

Troufám si tvrdit, že ztráta zaměstnání psychicky méně postihuje jedince, jejichž aspirace a očekávání byly již na počátku životní dráhy nízké. Naopak silně stresový stav prožívají osoby v hmotné nouzi, které byly dříve ambiciózní a úspěšné.

Sociální izolace

Jak uvádí Mareš (2002) většina studií konstatuje, že v průběhu nezaměstnanosti dochází ke snížení frekvence sociálních styků. To se týká zejména kontaktu s osobami na bývalém pracovišti, které jsou jen zřídka dále udržovány. Podle autora ztráta zaměstnání vede k sociální izolaci.

Z výše uvedeného je tedy patrné, že samo ztracené zaměstnání je významným zdrojem sociálních kontaktů, které nezaměstnaný ztrácí a po té se stává osobou v hmotné nouzi.

Nezaměstnaní s pocitem stigmatizace mají tendenci vyhýbat se zaměstnaným lidem, ale i ostatním nezaměstnaným, kteří na ně působí depresivně. Vyřazení ze společnosti se cítí především lidé, kteří jsou silně orientovaní na svět práce a při hledání nového zaměstnání jsou opakovaně neúspěšní (Buchtová, 2000 in Plesník, 2004).

Podle Matouška (2005) je izolace od okolního světa charakteristická zejména pro nezaměstnané ve vyšším věku. Naopak pro mladé a svobodné nezaměstnané je typičtější tendence k životu v širších skupinách, v nichž se solidarita může potvrzovat např. kriminální činností nebo vandalstvím. Soudržnější společenství mladých nezaměstnaných mohou přerůstat do formy gangů.

Podle Krebse (2007) nelze výše uvedené skutečnosti absolutizovat. Nezaměstnanost tak nevyklučuje i aktivní a pozitivní životní styl, vyrovnané rodinné vztahy a zachování přijatelné struktury času atd. Závisí tak na individuálních postojích, mravní síle a strategiích nezaměstnaných. Je to dáno tím, že někteří lidé se vyrovnají s nezaměstnaností lépe, jiní hůře. Všeobecně platí, že lépe se vyrovnávají se situací ti, co jsou nezaměstnaní kratší dobu a s předchozí prací byli nespokojeni a ti, co mají určité zázemí i úspory a jsou přizpůsobivější.

Průzkumy také však naznačují, že z těch, co jsou dlouhodobě nezaměstnaní, je jen malá část schopna se negativním sociálním důsledkům vyhýbat.

Protože sociální izolovanost vnímá každý jedinec jinak, je pro mě obtížné uvést konkrétní případ dlouhodobě nezaměstnaného klienta, který by vykazoval typické znaky sociální izolace. Jak již bylo řečeno, ztrátou zaměstnání či nemožností získat zaměstnání se mění životní stereotyp, přerušují se kontakty s okolím, snižují se finanční zdroje a člověk mnohdy začíná žít s pocitem osamělosti. Taková ztráta vede každého jedince ke stresu. Proto je potřeba postupovat a pracovat s každým klientem zcela individuálně a přihlížet ke skutečným tělesným a duševním schopnostem.

Typickou sociální izolovanost spatřuji u starých jedinců. Jde o starobní důchodce, kteří mohou být v některých případech osobami nacházejícími se v hmotné nouzi, přestože jsou poživateli pravidelného měsíčního příjmu. Tuto problematiku z vlastní zkušenosti spatřuji převážně u osaměle žijících starých jedinců, jejichž rodina je vzdálena nebo ji vůbec nemají a současně nejsou v kontaktu s žádnými přáteli, sousedy a okolím.

Jak již bylo zmíněno výše, sociální izolovanost starých jedinců je na sociálních odborech více než běžná. S touto problematikou se setkávají pracovníci dávek při pomoci hmotné nouzi převážně z podnětu někoho jiného. V mnoha případech je to telefonické sdělení praktického lékaře starého člověka nebo sdělení sousedů, kteří registrují v jejich domě nemalé problémy.

A tak to bylo i v případě 95-leté ženy. Na sociální odbor zavolala lékařka a oznámila životní situaci této pacientky. Jednalo se o případ starobní důchodkyně, která žila osamoceně v bytě a několikrát do měsíce navštěvovala svou praktickou lékařku, aby ji sdělila své zážitky z mládí aniž by měla vážné zdravotní problémy. Na podnět lékařky bylo provedeno sociální šetření v domácnosti. Šetřením bylo zjištěno, že žena je vdova, žijící osamoceně v bytě již několik let. Vlastní děti nemá. Pouze ji občas navštíví vzdálená příbuzná, která je vnučkou její neteře. Tedy příbuzenský přímý vztah zde není. Z rozhovoru bylo zjištěno, že žena by chtěla jít do domova pro seniory, ale brání jí v tom osobní citové vazby. V bytě žije již přes 30 let a vlastní velké množství vzácných obrazů. Poukazuje na svůj nábytek, staré skříně, které má zaplněny oděvy. Hledá někoho, kdo by ji pomohl vyřešit tento problém. Se vzdálenou příbuznou není poslední dobou nijak v kontaktu a ani o její přítomnost nejeví

zájem. Spíše se k ní staví negativně. Při podrobném zkoumání bylo zjištěno, že důchodkyně stále žije v domnění, že byt, který koupila do osobního vlastnictví je stále její a neví jak jej prodat. Při přečtení listu vlastnictví sociální pracovníci bylo ale zjištěno, že byt přešel do vlastnictví této vzdálené příbuzné a důchodkyně má zde jen zřízené věcné břemeno na dožití. Bohužel tuto situaci bylo ženě obtížné s ohledem na její věk vysvětlit. Přestože je důchodkyně vysokého věku, vzhledově vypadá mladší. Vážné zdravotní problémy nemá, pouze nedoslýchá a trpí na civilizační choroby v daných obdobích jako je chřipka či angína. Chodí za pomoci jedné hůlky. Potřebuje-li se někam dopravit, je schopna si sama zařídit odvoz. Ve svém věku využívá taxi služby, což není až tak u starobních důchodců typické. To jak žena komunikovala impulzivně, rozrušeně a s možností, že chce a má zájem, aby ji někdo pomohl, bylo signálem, že ve skutečnosti trpí pocitem osamocení. Klientce bylo poskytnuto poradenství ve formě nabídky asistenční služby, která by ji pomohla s možným prodejem obrazů či oděvů, kterých si tento starý člověk cení. Vzhledem k tomu, že důchodkyně je skutečně vysokého věku, nabídla se možnost zavedení pečovatelské služby, která poskytuje převážně dovoz obědů, popřípadě dle dohody i jiné služby.

2.3 Životní strategie nezaměstnaných

Podle Mareše (2002, s. 103) je „nezaměstnanost předmětem myšlených a intuitivních životních strategií jak nezaměstnaných osob, tak i osob nezaměstnaností ohrožených“. Cílem strategií člověka je adaptivně se vyrovnat se situací ztráty zaměstnání takovým způsobem, aby byla co nejméně ohrožena psychická rovnováha jedince.

Každý nezaměstnaný má jiné adaptační schopnosti, které vedou k volbě různých životních strategií a na základě tohoto rozlišuje Plesník (2004) dva typy nezaměstnaných:

- **aktivní**: snaží se neustále vyhledávat nové informace ve všech dostupných zdrojích, stresová situace ztráty práce u tohoto typu mobilizuje psychickou energii,
- **pasivní**: novým informacím se vyhýbá, vyčkává na řešení samo od sebe, pokouší se na situaci nemyslet, nepřipouštět si ji, čímž se snaží eliminovat stresové podněty na nejnižší možnou míru.

Jak je známo, nezaměstnanost není vítaným stavem, a proto se lidé snaží většinou co nejrychleji vyprostit. Jestliže se jim to nedaří, snaží se v nové situaci nejen přežít, ale i žít, proto jak uvádí Mareš (2002) mohou životní strategie v dlouhodobé nezaměstnanosti spočívat v:

- zdražování spotřeby (při nezměněných potřebách vede toto opatření k frustraci, která může být nevhodně ventilovaná do různých forem sociálně patologického jednání),
- postupné adaptaci na tuto situaci zřeknutím se původního rozsahu potřeb, což je obranou před frustrací,
- hledání aktivního východiska z této situace legálními i nelegálními prostředky;
- setrvání v pokusech zařadit se do hlavního proudu společnosti,
- rezignaci a upadání do sociální izolace a apatie.

Jak dále Mareš (2002, s. 104) poznamenává, „*existují tři základní platformy, na kterých se všechny zmíněné strategie odvíjejí. Jsou to sociální stát, sociální sítě (zejména rodinné, sousedské a charitativní) a neformální ekonomika*“.

Pomocí těchto tří platforem se lidé snaží najít zaměstnání (především za pomoci úřadů práce a prostřednictvím příbuzných a známých), a pokud se to nedaří, tak se snaží alespoň zajistit si skrze ně životní prostředky (od institucí sociálního státu – hmotné zabezpečení uchazečů o zaměstnání, dávky státní sociální podpory či prací v neformální ekonomice).

Typologie nezaměstnaných

Zajímavou typologii dlouhodobě nezaměstnaných a jejich přístup k nezaměstnanosti přinesli nizozemští sociologové Engesbersen, Schuyt a Timmer (1990, in Mareš, 2002). Mezi nezaměstnanými rozlišují následující typy:

- konformisty – pokračují v hledání placeného zaměstnání a snaží se zdržet svoji životní úroveň obecně přijatelnými způsoby (vyhýbají se tedy práci v neformální ekonomice a nezneužívají systému sociální podpory),

- ritualisty – vzdali se naděje, že by získali vhodné zaměstnání, ale respektují svoji roli nezaměstnaného a ze zvyklosti dodržují rituály spojené s hledáním práce (dochází na úřad práce, apod.),
- snažící se o únik z reality – rezignovali na hledání zaměstnání i na rituály s tím spojené, žijí v uzavřeném světě (často s alkoholem či drogou),
- podnikaví – pracují v neformální ekonomice s cílem udržení vyšší úrovně spotřeby,
- kalkulující – kalkulují se systémem dávek státní sociální podpory,
- autonomní – nehledají zaměstnání, neboť touží po prostoru pro svou vlastní činnost (jde o bohémy, bezdomovce, ale i osoby věnující se dobrovolné práci, studiu apod.).

Mareš (2002) podotýká, že konformisté a ritualisté jsou mezi dlouhodobě nezaměstnanými nejpočetnější. Ve společnosti, kde je placená práce centrální částí lidského života je zcela pochopitelné, že pokud člověk zaměstnání nemá, musí alespoň demonstrovat snahu ho opět získat, např. pravidelným docházením na úřad práce.

Jako přínos vedle strategií nezaměstnaných by mohlo být i zmínění strategií na trhu práce marginalizovaných pracovníků (znevýhodněných) jak uvádí Sirovátka (1997). Jedná se o následující strategie:

1. Strategie směřující k začlenění na pracovní trh:

- strategie hledání primární pozice na formálním trhu práce (strategie hledání),
- strategie přijetí sekundární pozice na formálním trhu práce (strategie hledání a vyčkávání),
- strategie duální pozice (neformální pracovní trh a sociální dávky).

2. Strategie směřující mimo pracovní trh:

- strategie odmítání marginalizované pozice,
- strategie přijetí závislosti na sociálních dávkách (rezignující strategie),
- strategie jiných aktivit (neúčast na pracovním trhu).

Strategie marginalizovaných pracovníků uváděné Sirovátkou se víceméně překrývají s jednotlivými typy dlouhodobě nezaměstnanými popsanými viz. výše: např. kalkulující využívající rezignující strategii (závislost na sociálních dávkách), pro kategorii autonomních je typická strategie jiných aktivit (odmítnutí účasti na pracovním trhu a zaměření na jiné činnosti) apod.

Ke všem uvedeným typologiím je však třeba podotknout, že volba konkrétního způsobu řešení tíživé situace se liší podle specifických znaků jako je věk, pohlaví nezaměstnaného, jeho sociální a individuální psychologické dispozice, podle životních zkušeností a v poslední řadě i podle délky trvání nezaměstnanosti, která má dopady na lidský kapitál, na motivaci i na sebedůvěru (Sirovátka, 1997).

Podle Plesníka (2004) s prodlužováním délky trvání nezaměstnanosti tak dochází k vnímání situace nezaměstnanosti jako „normálního stavu“.

Strategie nezaměstnaných žen

Již několikrát bylo poznamenáno, že způsob řešení nezaměstnanosti závisí mimo jiné i na pohlaví. Část žen po ztrátě zaměstnání nehledá práci, protože jsou přesvědčeny, že musí ustoupit před nároky nezaměstnaných mužů, jejichž potřeba získat zaměstnání je vzhledem ke stále přetrvávající dominantní rodinné ideologii „muž jako živitel rodiny“ naléhavější. „Malá víra žen v legitimitu jejich práv na placené zaměstnání souvisí i s tím, že placená práce není pro ženy tak silným morálním imperativem jak pro muže“ (Mareš, 2002, s. 105-106).

Mnoho především vdaných žen evidovaných na úřadech práce se nepovažuje za nezaměstnané, neboť práci v domácnosti chápou jako ekvivalent zaměstnání. Tento postoj ovlivňuje i jejich další strategie na trhu práce a značí je podle výše uvedené typologie Engbersena, Schuyta a Timmera (1990, in Mareš, 2002) zařadit mezi „ritualisty“, kdy registrací na úřadě práce si legitimizují nezaměstnanost v očích veřejnosti a naděje na vhodné zaměstnání se postupně vzdávají.

Jinou uváděnou strategií, kterou používají k účinku z nepříznivého statusu nezaměstnaných jsou těhotenství a mateřství. Podle Compbella (1984, in Mareš 2002) nezaměstnané dívky, které nemají zkušenost s ekonomickou nezávislostí usilují často jen o

jediné: mít dítě ať už jako vdané či jako svobodné matky. Status matek a žen v domácnosti je totiž v očích veřejnosti chápán jako legitimnější než status nezaměstnaného.

Mám-li uvést strategie osob pobírajících dávky pomoci v hmotné nouzi, tak bych zmínila Zákonem stanovenou podmínku, čímž je hodnocení snahy zvýšit si příjem vlastním přičiněním. Zde musí osoba prokázat svou snahu. Jako taková se nabízí možnost zvýšení si příjmu vlastní prací zejména využitím služeb agentur práce, inzerce, nabídek výdělečné činnosti prostřednictvím internetu, korespondencí nebo osobním dotazováním se zaměstnavateli, vykonáváním veřejně prospěšných prací nebo krátkodobého zaměstnání.

Model konceptu stresu

Jak již bylo řečeno v úvodu, každá ztráta či nečekaná událost v životě člověka působí jako stresor. Protože každá strategie člověka potřebuje určitou vyrovnanost, považuji za důležité zmínit možnost jak překonat krizové období jako je dlouhodobá nezaměstnanost.

Podle Buchtové (2001, in Výrost a Slaměník) dopad nezaměstnanosti na člověka je určován rozdílným společenským prostředím. O větším stresu při ztrátě zaměstnání, provázeného zhoršením zdravotního stavu, popisovali jedinci více z městského prostředí.

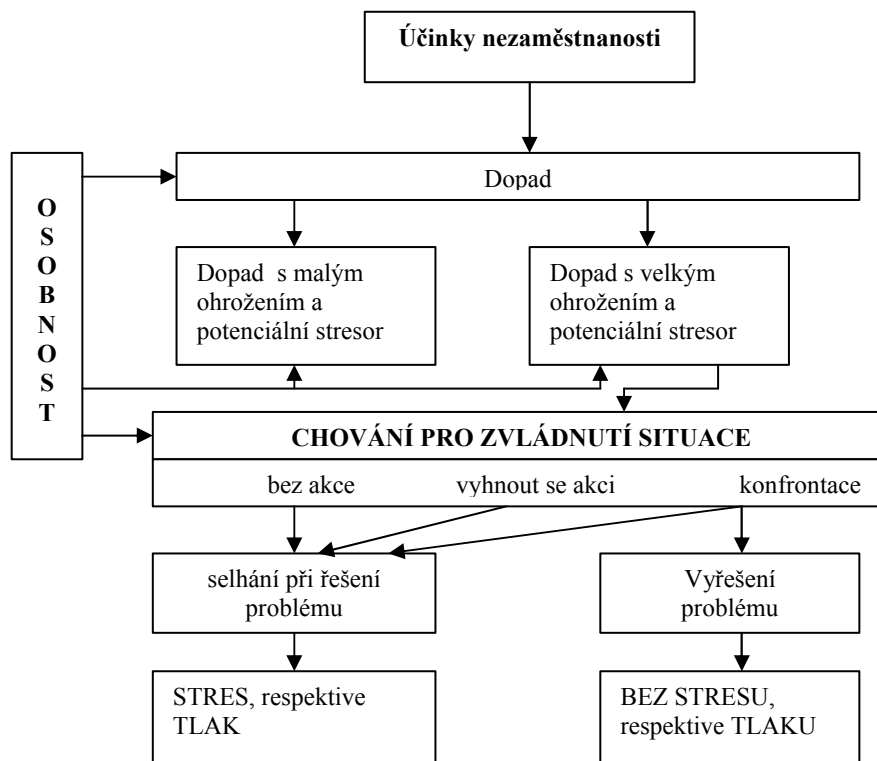
Pro studium procesu v důsledku nezaměstnanosti aplikovali Fineman (1983, in Výrost a Slaměník, 2001) modely, které zahrnují různé typy chování pro vyrovnání se ze stresovou situací, proto uvádím pro inspiraci v obrázku č. 1 Finemanův model konceptu stresu při nezaměstnanosti .

Podle Buchtové (2001, in Výrost a Slaměník, 2001) k překonání krizového období ztráty práce patří:

- Neztrácet naději, nepodléhat tlaku nepříznivé situace, vážit si sám sebe i svého života.
- Využít čas k možnosti zhodnocení dosavadních životních a pracovních zkušeností.

- Naplánovat si pravidelné denní aktivity - péče o sebe sama, o rodinu a blízké, péči o vzdělání, koníčky.
- Rozšířit si své právní vědomí a dobře znát práva a povinnosti nezaměstnaného.
- Zpracovat si osobní audit svých vědomostí, znalostí, schopností a dovedností (co všechno znám a umím a co jsem doposud nevyužil).
- Neuzavírat se do sebe, ale sledovat dění kolem sebe, udržovat kontakt s trhem práce.
- Udržovat a pěstovat kontakty s širším sociálním okolím, které je jedním z nejvýznamnějších zdrojů včasné a kvalitní informace o možnosti zaměstnání.
- Na přechodnou dobu vzít práci i méně placenou, tzv. pod svojí kvalifikací, jen nezůstávat v nečinnosti.
- Promyslet úspornou životní strategii.
- Důsledně pečovat o své zdraví.

Obr.2 Model konceptu stresu při nezaměstnanosti.

Fineman (1983, in Výrost a Slaměník, 2001, s. 93).

Podle Buchtové (2002) se dá obecně říci, že naučit se řešit problémy spojené se ztrátou práce bude od každého jedince vyžadovat jiný přístup k pracovnímu i životnímu uplatnění. Bude to vyžadovat průběžné odborné studium, neustálé úsilí o rozvoj vlastních schopností.

3 Principy sociální práce s nezaměstnanými

3.1 Sociální práce

Za důležité považuji vystihnout, co vůbec znamená pojem sociální práce, proto uvedu tvrzení jednotlivých autorů, jak oni sami vnímají sociální práci.

Sociální práce se ve svých různých formách zaměřuje na rozmanité, komplexní vztahy mezi lidmi a jejich prostředím. Jejím úkolem je umožnit všem lidem plně rozvinout své možnosti, obohatit jejich životy a předcházet selhání. Odborná sociální práce je zaměřena na zvládání obtíží a navození změny. Sociální pracovníci jsou agenti změny ve společnosti a v životech osob, rodin a společenství, jimž slouží. Sociální práce je vzájemně provázaný systém, hodnot, teorie a praxe (<http://socialnirevue.cz/item/definice-socialni-prace>).

Matouškův Slovník sociální práce (2003, s. 213) uvádí, že sociální práce je: „*společenskovědní disciplína i oblast praktické činnosti, jejichž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanost, aj.). Sociální práce se opírá jednak o rámec společenské solidarity, jednak o ideál naplňování individuálního lidského potencionálu*“.

Dále pak Matoušek (2003, s. 25) tvrdí, že: „*sociální práce je součástí státem organizovaného a zabezpečovaného systému redistribuce zboží a služeb. Jejím cílem je uspokojování sociálních potřeb klientů a zajištění kontroly, popřípadě změny chování, které je považováno za sociálně problematické nebo deviantní*“.

Navrátil (2001, s. 11) pak popisuje cíl sociální práce takto: „*cílem sociální práce je podpora sociálního fungování klienta v situaci, kde je taková potřeba buď skupinově nebo individuálně vnímána a vyjádřena. Sociální práce se profesionálně zabývá lidskými vztahy v souvislosti s výkonem sociálních rolí (sociálního fungování)*“.

V praxi se sociální práci na základě metodického pokynu č. 5/2009 vydaného Ministerstvem práce sociálních věcí (2009) pro účely pomoci v hmotné nouzi vychází

z definice sociální práce přijaté na Generálním shromáždění Mezinárodní federace sociálních pracovníků v Montrealu roku 2000 (leze nalézt na <http://socialnirevue.cz/item/definice-socialni-prace>), kde:

„Sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v mezilidských vztazích a posílení a osvobození lidí za účelem naplnění jejich osobního blaha. Užívá teorii lidského chování a sociálních systémů, sociální práce zasahuje tam, kde se lidé dostávají do kontaktu se svým prostředím. Pro sociální práci jsou klíčové principy lidských práv a společenské spravedlnosti“.

3.2 Práce s nezaměstnanými osobami pobírající dávky v hmotné nouzi

Pomoc v hmotné nouzi, která je součástí systému sociální ochrany obyvatel České republiky využívá v praxi při řešení obtížných sociálních situací osob sociální práci. Jak již bylo zmíněno, dá se tedy stručně specifikovat, že hlavním cílem je poskytnout pomoc a podporu lidem v obtížných životních situacích, kdy vycházíme z jejich potřeb a sociálního prostředí. Hlavní pomoc podle Zákona ale vychází z poskytnutí poradenství, které má vést k předejití nebo konkrétně již k řešení situace hmotné nouze.

Podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách ve znění pozdějších předpisů, zahrnuje sociální poradenství:

- základní sociální poradenství,
- odborné sociální poradenství.

Základní sociální poradenství poskytuje potřebné informace o nárocích, službách a možnostech, které přispívají k řešení nepříznivé sociální situace. Každý sociální pracovník je tak povinen vždy tuto činnost osobě v hmotné nouzi poskytnout. Poskytované informace vyplývají ze systému sociální ochrany občana, ke kterému patří pojištění, podpora, pomoc nebo ze systému, který zajišťuje zaměstnanost.

Odborné sociální poradenství je podle výše jmenovaného zákona poskytováno se zaměřením na potřeby jednotlivých okruhů sociálních skupin osob v občanských poradnách, manželských a rodinných poradnách, poradnách pro seniory a osoby zdravotně postižené, poradny pro oběti trestných činů a domácího násilí. Zahrnuje i sociální práci s osobami, jejichž způsob života může vést ke konfliktu se společností.

Samotná práce sociálního pracovníka při pomoci v hmotné nouzi v praxi vychází jak z jeho kompetencí, tak z etického kodexu sociálních pracovníků. I zde je zapotřebí si uvědomit, že každý pracovník pracující s osobami v hmotné nouzi nesmí nijak zasahovat do života osoby, musí přihlížet k její životní situaci a životnímu stylu, který vede.

Podle Metodického pokynu Ministerstva práce a sociálních věcí č. 4/2009 a 5/2009 se s klientem v hmotné nouzi pracuje převážně na úrovni individuální sociální práce. Jak uvádí Vrtišková (2009), cílem individuální práce je snaha, aby klient změnil své negativní životní postoje, adaptace klienta lépe na situaci a prostředí ve kterém žije tak, aby byl schopen samostatně řešit své problémy. I přes podobnost sociální situace jednotlivých osob, je každá osoba v hmotné nouzi v rámci rodiny, okruhu společně posuzovaných osob jiná, jedinečná a vyžadující osobitý přístup. Přestože v systému pomoci v hmotné nouzi je více používána sociální práce s jednotlivcem, v řadě případů je použití sociální práce se skupinou užitečné.

Pro konkrétní představu uvádím jednotlivé etapy a obsah sociální práce s klientem v praxi:

- **Analýza základní situace (sociální anamnéza)**

V této fázi dochází k získání základních informací o klientovi a ostatních společně posuzovaných osob (osobní data klienta, totožnost, kvalifikace, poslední zaměstnání, informace o bytu, rodinní příslušníci, zdravotní stav, sociální a majetkové poměry, kontaktní spojení). Provádí se sociální šetření v domácnosti klienta, které se musí uskutečnit se souhlasem osoby. Jde o prostor pro důvěrnější jednání s klientem než je kancelář sociálního pracovníka, kam klient dochází. Za zmínku stojí dle Ústavy a Listiny základních práv a svobod České republiky respektování nedotknutelnosti obydlí, přičemž současně Zákon umožňuje v případě znemožnění návštěvy v domácnosti nepřiznání dávky. Tato fáze poskytuje možnost navázání pozitivního vztahu mezi klientem a sociálním pracovníkem. Hlavním nástrojem je řízený rozhovor. Otázky a základní

formulace rozhovoru má každý sociální pracovník za dobu své praxe již zažitě a předem připravené. Je zřejmé, že v průběhu získávání prvních informací se může ukázat i potřeba jiné než materiální pomoci, a proto pracovník poskytující základní sociální poradenství musí být rámcově obeznámen i s možnostmi další pomoci prostřednictvím sociálních služeb, popřípadě prostřednictvím odborných pracovišť (poradny, zdravotnická zařízení apod.).

- **Diagnostika**

Z hlediska následné potřeby stanovení rozsahu a intenzity sociální práce s osobou, která se nachází v obtížné sociální situaci charakterizované nedostatkem finančních prostředků, je nezbytné zjištění příčin vzniku nepříznivé situace. Optimálním modelem práce v takovém případě je jejich společné hledání.

V této fázi pracovník zjišťuje co je příčinou nepříznivé situace klienta. Jeho snahou by mělo být odhadnout, zda se jedná o krátkodobou či dlouhodobou situaci hmotné nouze. V rámci spolupráce s ostatními institucemi, zařízeními, společně posuzovanými osobami a blízkým okolím, využívá sociální pracovník odborného poradenství, zpráv a sdělení či posudků odborníků. Důležitým krokem je ze strany pracovníka přistupovat ke klientovi jako k osobě odpovědné za vlastní situaci a nabádat ho k aktivnímu zapojení k řešení sociální situace.

- **Navrhování řešení a plán sociální terapie**

Na základě analýzy anamnestických údajů získaných v rámci sociální anamnézy a následném poznání, respektive vytipování příčin vzniku stavu hmotné nouze osoby, lze navrhnout postup řešení nepříznivé sociální situace. Tato fáze je důležitá v podobě spolupráce a motivace osoby k aktivnímu přístupu. Klient by měl v tomto stádiu na postupu řešení jeho sociální situace navrhnout vlastní řešení, popřípadě využít možné varianty řešení ze strany sociálního pracovníka. Klientovi se nabízí prostor k rozhodování. Stanovují se dílčí cíle, aby se zamezilo vzniku frustrace u klienta v případě neúspěchu.

- **Sociální terapie a výchovné působení**

V této fázi jde o samotnou realizaci kroků, které byly na počátku mezi sociálním pracovníkem a klientem dohodnuty. Výchovné působení spočívá v intenzivnějším kontaktu v podobě častějších návštěv dle závažnosti problému. Projevuje se převážně u osob dlouhodobě setrvávajících v systému pomoci v hmotné nouzi.

- **Ověřování výsledků**

U osob, které setrvávají ve stavu hmotné nouze dlouhodobě, se doporučuje vždy po určité době zhodnotit výsledky v rámci výchovného působení na klienta. Ve spolupráci s klientem dochází k ověření postupů, které byly při řešení problému klienta využity. V případě změny sociální situace dochází k přehodnocení cílů sociální práce. Je zapotřebí si uvědomit, že ne vždy je sociální situace klienta vyřešena zcela, v některých případech se mine účinkem.

V systému dávek pomoci hmotné nouzi prakticky probíhá poradenský proces tak, jak to uvádí Matoušek (2003):

- *Navázání vztahu:* interakce sociálního pracovníka a klienta.
- *Shromáždění informací:* získání informace o problému, popis problému, hodnocení.
- *Stanovování cílů:* plánování jednání a počty intervencí, zadávání úkolů a aktivit.
- *Vlastní průběh řešení:* uskutečnění intervencí, smíření se s okolnostmi, které nelze ovlivnit.
- *Zpětná vazba:* zhodnocení průběhu práce.

Protože každý má dle Zákona nárok na sociální poradenství vedoucí k řešení k hmotné nouze nebo jejímu předcházení, považují za důležité zmínit a stručně shrnout, jaký význam má poradenství v systému hmotné nouze.

- *Podává jednoduché a věcné informace potřebné k řešení situace:* např. jak vyplnit formulář, kde najít potřebnou službu, odborníka či instituci řešící problémy jiného typu než je v náplni sociálního pracovníka pracujícího při pomoci v hmotné nouzi.
- *Nabízí náhled odborníka:* upozornění na důsledky jednání, nabízení více variant možnosti řešení problému.
- *Učení:* umožní klientovi v rámci pravidelných interakcí získat určité znalosti.
- *Pomoc prostřednictvím přímé akce:* v některých případech pracovník za klienta přímo něco vykoná (telefonické dotazy, vyplnění a podání formulářů).
- *Hledání odpovědí:* sociální pracovník vytváří vztah, který umožňuje klientovi hledat a nalézat vlastní odpovědi na problémy spojené s hmotnou nouzí.
- *Pomoc:* pomoci tak, aby si klient uměl hlavně pomoci sám, aby došlo k posílení a uvědomění si osoby v jaké situaci se nachází a umět jí čelit.

3.3 Role sociálního pracovníka

„Sociální pracovník vykonává sociální šetření, zabezpečuje sociální agendy včetně řešení sociálně právních problémů v zařízeních poskytujících služby sociální péče, sociálně právní poradenství, analytickou, metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti, odborné činnosti v zařízeních poskytujících služby sociální prevence, depistážní činnost, poskytování krizové pomoci, sociální poradenství a sociální rehabilitace“ (§109 zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách v platném znění).

Hlavní předpoklady pro výkon profese sociálního pracovníka je podle výše uvedeného zákona:

- Způsobilost k právním úkonům.
- Zdravotní způsobilost.
- Odborná způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka.
- Povinnost dalšího vzdělávání, kterým si obnovuje, upevňuje a doplňuje kvalifikaci.

Sociální pracovník pracující v systému hmotné nouze pracuje v byrokratické organizaci. Tak jak to uvádí Matoušek (2003) jedná podle předpisů a plní své povinnosti definované zákonem a zaměstnavatelem. Nikým nemůže být osočen, pokud postupoval podle předepsaného postupu. Je tedy omezován postupy na jedné straně, na druhé je jimi chráněn před vlastní odpovědností. Role sociálního pracovníka se stává významnou už tím, že osoby pracující jako sociální pracovníci, přebírají určité povinnosti jak k profesi, tak k zaměstnavateli. Pohybují se v rámci práv a povinností definovaných právním systémem, zaměstnavatelem a profesními standardy. V rámci řešení etického problému či dilema je zapotřebí u sociálního pracovníka potřebná znalost etických teorií a hodnotová orientace v rámci sociální práce.

Časopis Sociální práce č. 3/2009 uvádí, že sociální pracovník je autonomní osobností, která je schopna nést morální odpovědnost za své rozhodnutí. Sociální pracovník by si měl uvědomit své profesní a osobní hodnoty, které mohou být mnohdy v konfliktu, ale na výkonu jeho práce se nesmí projevit.

Troufám si tedy tvrdit, že roli sociálního pracovníka ovlivňují a vymezují nejen společenské normy, zákony, ale i veřejné mínění a jeho pohled v praxi na něj. Sociální pracovník by měl být především profesionál, který je schopný reflektovat a z vlastní pozice usuzovat. Vždy by měl být schopen své jednání obhájit.

Banksová (1998 in Matoušek, 2003) definuje z hlediska způsobů přístupů k praxi čtyři typy sociálních pracovníků, které se v praxi prolínají:

- *Angažovaný sociální pracovník*: sociální pracovník jedná s klienty s respektem a empaticky. Pečuje o ně a jedná s nimi jako s přáteli. Z praxe je tento přístup problematizován tím, že může dojít k vytvoření velmi osobního vztahu pracovníka s klientem, a nebo dojít k vyhoření, a to z hlediska, že je obtížné poskytnout všem stejnou péči.
- *Radikální sociální pracovník*: s předchozím má společné osobní hodnoty, které vkládá do praxe. Převážně mu jde o změnu zákonů, které považuje za nespravedlivé v rámci sociální politiky a praxe. Jde u něj o práci v zájmu sociální změny.
- *Byrokratický sociální pracovník*: v tomto modelu zastává dvojroli. Roli péče o klienta a působení na něj v rámci jeho změny. Na druhé straně působí jako přísný „normalizátor“ klienta. V tomto případě je nutné oddělit hodnoty osobností, profesní a hodnoty zaměstnavatele.
- *Profesionální sociální pracovník*: jde o pracovníka vzdělaného v oboru, který je veden etickým kodexem a jeho identitu tvoří především členství v profesi. Tento model je založen na vyvážení moci sociálního pracovníka klienta, kde se upevňují práva klientů. Klient má více moci, ale ta je pod kontrolou tohoto pracovníka.

Role sociálního pracovníka se úzce odvíjí od obecně předpokládaných a žádaných dovedností a předpokladů, které přehledně rozebírá Matoušek (2003), který jako základní dispoziční sociálních pracovníků vidí v:

- *Zdatnosti a inteligenci:* jelikož pomoc druhým je značně těžká a vysilující činnost, je v první řadě kladen důraz na fyzickou zdatnost pomáhajícího jedince, dále se předpokládá dobrá inteligence a touha stále obohacovat své znalosti a seznamovat se s novými teoriemi a technikami, číst odbornou literaturu apod.
- *Přitažlivosti:* ta vyplývá nejen z fyzického vzhledu, ale vychází i z toho, jak daleko klient vnímá určitou názorovou příbuznost, myšlenkovou slučitelnost a popřípadě i citový sklon k sociálnímu pracovníkovi. To může znamenat, že pro klienta se může stát sociální pracovník přitažlivý díky svému chování, odbornosti aj.
- *Důvěryhodnost:* ta se skládá z toho, jak dokáže klient vnímat pracovníkův smysl pro četnost, jeho sociální roli, srdečnost a otevřenost. Pracovníkovu důvěryhodnost tak mohou zvyšovat i spolehlivost, porozumění a diskrétnost.
- *Komunikační dovednosti:* ty jsou v navazování vztahu s klientem a v následném řešení jeho problému velmi důležité. Nabízí se tak 4 základní dovednosti:

1. *fyzická přítomnost:* pracovník může pomoci klientovi tím, že se s ním setkává,
2. *naslouchání:* schopnost pracovníka přijímat a rozumět signálům, které klient vysílá,
3. *empatie:* schopnost pracovníka se vcítit do klientova světa, reagovat na jeho chování pochopením,
4. *analýza klientových prožitků:* spočívá ve schopnosti sociálního pracovníka nalézt, vyjádřit a popsat klientovy jeho zážitky, chování a pocity, což následně umožňuje konstruktivní práci během zvládání klientových problémů.

- *Zúčastněné naslouchání:* v tomto případě by měl dát sociální pracovník klientovi dostatečně najevo, že mu rozumí a chápe jeho výpověď.
- *Empatie a vyšší úroveň empatie:* sociální pracovník by měl být schopen jasně chápat klienta, jeho zážitky, i když klient sám je plně nechápe.

Po předchozím výčtu typů sociálních pracovníků a předpokládaných znalostí a dovedností, které jsou na něj kladeny, si dovolím tvrdit, že přestože se jednotlivé typy sociálních pracovníků v praxi prolínají, při pomoci v hmotné nouzi je sociální pracovník nucen systémem působit jako byrokratický typ. Pojetí tohoto sociálního pracovníka by se dalo brát jako sociální pracovník – úředník. Zastává určitou roli v organizaci, kterým je úřad. Je vázán zákony, proto se klade na něj důraz k dodržování postupů stanovených zákonem týkající se problematiky klientů, s nimiž pracuje. Sociální pracovník se musí řídit jak povinnostmi vyplývajícími ze zákona, tak pravidly, který mu stanovuje jeho zaměstnavatel. Základním principem by tedy mělo být spravedlivé aplikování stanovených postupů a čerpání ze zdrojů, které má k dispozici a podporovat tak veřejné blaho.

Závěr

V bakalářské práci je popsána práce sociálního pracovníka pracujícího v systému pomoci hmotné nouze a s tím související problematika osob dlouhodobě nezaměstnaných. Celková práce a její obsah je přizpůsoben stanovenému cíli, kterým bylo:

„Popsat ve stručnosti pomoc v hmotné nouzi jako systém sociální ochrany obyvatel České republiky a poukázat na důležitost sociálního pracovníka, který vykonává sociální práci s osobami, které ztratily zaměstnání“.

Práce je rozdělena do tří hlavních kapitol. První kapitola s názvem Hmotná nouze je zaměřena na systém hmotné nouze, respektive vytyčuje hlavní situace podmínek zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi v platném znění. Dále je v této kapitole věnována pozornost specifické skupině osob a jejich charakteristice. Zde se převážně pracuje s pojmem dlouhodobě nezaměstnaný a dlouhodobá nezaměstnanost, která je vnímána jako zásadní problém při řešení situace osoby nacházející se v hmotné nouzi.

V druhé kapitole pod názvem Důsledky nezaměstnanosti je specifikován hlavní dopad plynoucí ze situace, ve které se osoby bez zaměstnání nacházejí. Větší pozornost je zaměřena sociálním důsledkům, které z hlediska profese sociálního pracovníka považují za velmi významné, a taktéž se o nich zmiňuje široké spektrum autorů. Závěr této kapitoly je věnován strategiím, které osoby bez zaměstnání volí, zvláště pak strategiím nezaměstnaných žen, typologii osob bez zaměstnání a modelům chování v případě zvládnutí stresu, který s dlouhodobou nezaměstnaností úzce souvisí.

Poslední kapitola s názvem Principy sociální práce s nezaměstnanými je zaměřena na pojem sociální práce. Jak je vnímán jednotlivými autory a co tento pojem znamená v praxi v rámci pomoci v hmotné nouzi. Podrobně je rozepsána role sociálního pracovníka a předpoklady a dovednosti pro výkon profese v praxi.

Ke zpracování bakalářské práce byly využity teorie z dostupné odborné literatury a právních norem, které se zabývají problematikou hmotné nouze, nezaměstnanosti, dlouhodobě nezaměstnaných, metod sociální práce a sociálního pracovníka. Práce se dále opírá o kazuistiku skupiny osob nacházejících se v hmotné nouzi. Tyto případy vycházejí z mé praxe, tudíž jde o skutečné případy konkrétních osob, jejichž osobní údaje nejsou z důvodu ochrany osobních údajů konkrétně specifikovány, pouze slouží jako podklad pro praktickou představu.

Mám-li shrnout ve své práci význam sociálního pracovníka, ráda bych připomněla, co vůbec sociální práce znamená. Jak uvádí některé literární zdroje, je v širokém slova smyslu sociální práce pojímá jako práce pro společnost. Vezmu-li v úvahu pojem užší, nabízejí se zde aktivity směřující ke zdokonalení životních podmínek osob a v nejužším slova smyslu by se dala sociální práce chápat jako řešení nepříznivých nebo nouzových životních a sociálních situací klienta.

Samotná práce sociálního pracovníka v praxi je profesionální aktivita zaměřená na pomáhání jednotlivcům, skupinám nebo komunitám zlepšit nebo obnovit jejich schopnost sociálního fungování. Předmětem intervence sociálního pracovníka, tedy hlavní náplní práce je interakce mezi sociálním pracovníkem a schopností klienta zvládat to, co od něj prostředí očekává. Hlavním cílem sociálního pracovníka je podporovat sociální fungování klienta tím, že mu pomáhá obnovit nebo udržovat rovnováhu mezi samotným klientem a požadavky prostředí, ve kterém žije.

Protože člověk prochází v průběhu života několika fázemi a v každé fázi zastává určitou roli, považuji za důležité podotknout, že častým úkolem sociálního pracovníka v této situaci je pomoci klientovi porozumět požadavkům nové role, umět ji přijmout a aktivně ji začít naplňovat. V širším pojetí jak je zmíněno v textu bakalářské práce se za sociální práci považují sociálně technická opatření např. sociální dávky, sociální služby a další. Sociální práce by měla mimo jiné usnadňovat klientům přístup k těmto opatřením a celkově k sociální síti, která je v současné době k dispozici. Z tohoto důvodu považuji roli sociálního pracovníka v systému sociální sítě za významnou. Sociálního pracovníka vnímám jako „rozcestník“, který může určit každému klientovi směr, ale nemůže mu zaručit kladný výsledek.

Práce a význam sociálního pracovníka spočívá převážně v pomoci, a to v pomoci takové, aby si jedinec v hmotné nouzi pomohl sám. Protože každá osoba má nárok na poradenství k řešení své tíživé situace nebo jejímu předcházení a ne každý jedinec tak má potřebu řešit svou situaci, je zapotřebí vytvořit určitý vztah. Jde o takový vztah, kdy může osoba nalézt vlastní odpovědi na problémy, které se jí dotýkají. Proto sociální pracovník pracující při pomoci v hmotné nouzi se setkává s takovým množstvím problémů a tíživých situací, že nemůže sám za jedince konat. Proto, aby jedinec nebyl vystaven stresové situaci, nabízí se odborná pomoc v sociálním pracovníkovi jako pomocníkovi nikoli vykonavateli za jedince samého, tak jak to je převážně laickou veřejností vnímáno.

Troufám si říci, že tato práce byla pro mě a moji profesi velkým obohacením. Uvědomila jsem si, jak je většina osob závislá na pomoci jiné osoby, aniž by se snažila

mnohdy činit osobní patřičná opatření. Vzhledem k současné ekonomické a finanční krizi bude v naší společnosti zřejmě stále více vyžadován individuální přístup k řešení obtížných sociálních situací osob ohrožených hmotnou nouzí, a to převážně u osob bez zaměstnání. Ale i obdobně bude vznikat potřeba využití sociální práce se skupinami osob, které budou nezaměstnaností ohroženy, protože s ní budou narůstat další sociální problémy, jako je zadluženost jednotlivců a rodin, zvyšující se počty sociálních vyloučení a podobně. Domnívám se, že v budoucnu bude potřeba více sociální práce a na sociální pracovníky budou kladeny nové úkoly a přístupy v rámci metod sociální práce.

Závěrem bych chtěla podotknout, že práci sociálního pracovníka v systému pomoci v hmotné nouze bych neztotožňovala s prací sociálního pracovníka na úřadě práce. Jejich práce se liší jak obsahem, tak samotným přístupem v jednání s klientem. Sociální pracovník pracující na úseku hmotné nouze je nejen odborník na práci s klientem a osobou poskytující základní poradenství či materiální pomoc v podobě dávek, ale v mnoha případech, aniž by si to veřejnost uvědomovala, stává se sociální pracovník blízkou osobou u klientů, kteří nemají žádnou rodinu či blízké příbuzenstvo. Je nositelem informací o těchto osobách a sdílí s nimi nejen jejich problémy, starosti, ale i úspěchy či nečekané radosti.

Chtěla bych, aby má práce přinesla potřebné poznatky těm, které zajímá problematika nezaměstnaných a posloužila tak možné laické veřejnosti přiblížit zákon o pomoci v hmotné nouzi a práci sociálního pracovníka v této oblasti.

Resumé

Téma mé bakalářské práce zní – Význam sociálního pracovníka při pomoci v hmotné nouzi. Toto téma jsem si zvolila, protože v tomto oboru osobně pracuji a připadá mi zajímavé ucelit tak pohled na sociálního pracovníka v rámci tohoto systému.

Cílem bakalářské práce bylo napsat ucelenou práci, která by ve stručnosti vystihla systém pomoci v hmotné nouzi jako systém sociální ochrany obyvatel České republiky a poukázat na důležitost sociálního pracovníka, který vykonává sociální práci s osobami, které ztratily zaměstnání.

Samotná práce je rozdělena do tří kapitol, které jsou proloženy vlastními poznatky a zkušenostmi z praxe sociální práce a funkce sociálního pracovníka. Kasuistiky dotýkající se jednotlivých podkapitol jsou čerpány z životních situací klientů, s nimiž jsem došla do úzkého kontaktu a s nimiž je dlouhodobě spolupracováno.

První kapitola je zaměřena na pojem hmotná nouze, respektive zákonu, který se touto problematikou zajímá. Cílem bylo přiblížit stručný obsah a podstatu zákona, vyjmenovat základní dávky, které jsou v rámci systému poskytovány. Dále je v této kapitole věnována pozornost zákonem stanoveným podmínkám, které musí osoba splňovat, aby mohla být uznána osobou v hmotné nouzi. Zvláštní pozornost je zaměřena na specifickou skupinu osob v hmotné nouzi a jejich charakteristice, kde je nastíněn vliv dlouhodobé nezaměstnanosti na nezaměstnaného.

Druhá kapitola je věnována důsledkům nezaměstnanosti, které mohou být pojmány jako určitý rizikový stresor v situaci klienta bez zaměstnání. Zvláštní pozornost je zaměřena na sociální důsledky, které jsou proloženy kasuistikami klientů nacházejících se momentálně ve dlouhodobé nezaměstnanosti. Závěr této kapitoly tvoří strategie nezaměstnaných, kde je snahou přiblížit základní dělení nezaměstnaných. V rámci jejich typologie je snahou poukázat na jejich samotný přístup k problematice a odlišit strategie mužů od strategií žen. V souvislosti s tímto tématem je nastíněn model konceptu stresu, který nezaměstnanost provází a zahrnuje tak různé typy chování pro vyrovnání se ze stresovou situací.

Třetí kapitola nastiňuje různá pojetí sociální práce, tak jak je vnímána v odborné literatuře různými autory. V této části je zaměřena pozornost na pojem poradenství, které je

považováno za hlavní nástroj sociální práce, které má vést k předejití nebo konkrétně k řešení situace klienta. V textu jsou rozebrány a stručně popsány etapy sociální práce, které se v praxi uplatňují při práci s klientem. Závěr této kapitoly je věnován roli sociálního pracovníka, kde je poukázáno na jeho hlavní předpoklady a dovednosti v rámci výkonu své profese. Snahou je přiblížit typy sociálních pracovníků v praxi a popsání statusu sociálního pracovníka a jeho význam v systému hmotné nouze.

Hlavním cílem bylo napsat ucelenou práci, která by co nejlépe vystihla aspekty související s problematikou nezaměstnanosti a s ní související systém záchranné sociální sítě, konkrétně systém pomoci hmotné nouzi publikovaný v zákoně č. 111/2006 Sb., o pomoci hmotné nouzi v platném znění a poukázat tak na funkci sociálního pracovníka pracujícího v tomto systému. Účelem bylo napsat práci tak, aby byla po materiální stránce pro čtenáře stejně přínosná jako pro mě, sociální pracovníci pracující v tomto oboru.

Anotace

Bakalářská práce se zaměřuje na význam sociálního pracovníka při pomoci v hmotné nouzi. Cílem této práce bylo popsat ve stručnosti pomoc v hmotné nouzi jako systém sociální ochrany obyvatel České republiky a poukázat na důležitost sociálního pracovníka, který vykonává sociální práci s osobami, které ztratily zaměstnání.

Práce se skládá ze tří kapitol. První část je věnována samotnému systému pomoci hmotné nouzi, konkrétně zákonu a vymezení osob, kterých se problematika týká. Druhá část je věnována důsledkům, zvláště dopodrobna jsou rozpracovány sociální důsledky. Třetí část je zaměřena na sociální práci a výkon sociálního pracovníka.

Klíčová slova:

Hmotná noze, dlouhodobě nezaměstnaný, dlouhodobá nezaměstnanost, sociální práce, sociální pracovník.

Annotation

This bachelor work thesis focuses on the importance of social worker for assistance in material need. The aim of this study was to briefly describe assistance in material need as a system of social protection of population of the Czech Republic and highlight the importance of the social worker who performs social work with people who have lost their jobs.

The work consists of three chapters. The first part is devoted to the system of assistance in material need, namely the law and the definition of the persons concerned. The second part is devoted to the consequences, social consequences are elaborated in detail. The third part is focused on social work and performance of social worker.

Keywords:

Material need, the long-term unemployment, social work, social worker.

Seznam použité literatury

Zákony a vyhlášky

1. Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.
2. Zákon č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti.
3. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.
4. Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu.
5. Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi.
6. Vyhláška MPSV č. 182/1991 Sb.

Literatura

7. BŘESKÁ, N., VRÁNOVÁ, L. *Dávky pomoci v hmotné nouzi*. Olomouc: ANAG, 2008.
8. BUCHTOVÁ, B. *Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém*. Praha: Grada, 2002.
9. HALÁSKOVÁ, H. *Trh práce a politika nezaměstnanosti*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2001.
10. HORA, O., ŽIŽLAVSKÝ, M. Na okraji trhu práce: vnímání vlastního postavení na trhu práce nezaměstnanými a marginalizovanými pracovníky. In *Nejistoty na trhu práce*. Brno: Albert, 2009.
11. KREBS, V. a kol., *Sociální politika*, 4. přepracované a aktualizované vydání, Praha: ASPI, a.s., 2007.
12. MAREŠ, P. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Slon, 2002.
13. MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T., VYHLÍDAL, J. *Ztráta zaměstnání: Reakce, plány a flexibilita nezaměstnaných (1. vlna panelového šetření)*. Brno: VÚSPV, 2002.
14. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003.
15. MATOUŠEK, O. A KOL. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003.
16. MATOUŠEK, O. A KOL. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005.
17. NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001.
18. PLESNÍK, V. A KOL. *Integrace dlouhodobě nezaměstnaných osob se zdravotním postižením zpět do pracovního poměru*. Praha: Reintegra, 2004.
19. SIROVÁTKA, T. *Marginalizace na pracovním trhu: příčiny diskvalifikace a selhávání pracovní síly*. Brno: Masarykova univerzita, 1997.
20. VRTIŠKOVÁ, M. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Tribun EU, s.r.o., 2010.

21. VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I.(Eds). *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha: Grada, 2001.

Internetové zdroje

22. [http://mpsv.cz/tmp/hmotna_nouze/metodický pokyn č. 4/2009](http://mpsv.cz/tmp/hmotna_nouze/metodicky_pokyn_c.4/2009).

23. [http://mpsv.cz/tmp/hmotna_nouze/metodický pokyn č. 5/2009](http://mpsv.cz/tmp/hmotna_nouze/metodicky_pokyn_c.5/2009).

24. <http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/>, TOMEŠ, I. *O chudobě jako o sociální události*. In Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost. Praha: Socioklub, 1996.

25. <http://www.ordinace.cz/rubrika/bechterevo-choroba/>, MARADA, T. *Bechtěrevova choroba*, 2007.

Jiné zdroje

26. Časopis Sociální práce / sociálna práca č. 3/2009. *Různá pojetí sociální práce*. Brno: ASVSP, 2009.